

ROZMOWY NA 100-LECIE

Wpływ nurtów ideowych i politycznych na postawy Polaków

Konkluzje z debaty Komitetu Dialogu Społecznego KIG

Warszawa, 11 listopada 2018

**Komitet Dialogu
Społecznego**
Krajowej Izby Gospodarczej

Spis rozdziałów:

1. Równość we własnym kraju. Ruch socjalistyczny	3
<i>- rozdział z komentarzem prof. Andrzeja Friszke</i>	
2. Patriotą może krytykować własny kraj. Ruch narodowy	9
<i>- rozdział z komentarzem prof. Aleksandra Halla</i>	
3. „Chłop potęgą jest i basta”. Ruch ludowy	15
<i>- rozdział z komentarzem prof. Aleksandra Łuczaka</i>	
4. Gdy potrzebna jest zmiana. Ruch konserwatywny	21
<i>- rozdział z komentarzem dr Krzysztofa Mazura</i>	
5. Narodowcy kontra hipsterzy. Wpływ ruchów ideowo-politycznych na młode pokolenie	29
<i>- rozdział z komentarzami Pauliny Wilk i dr Elżbiety Ciżewskiej-Martyńskiej</i>	
Podsumowanie	34

Koordynacja:

Zbigniew Derdziuk

Anna Tarnawska

Konrad Ciesiołkiewicz

Równość we własnym kraju.

Ruch socjalistyczny

Aby robotnik czuł się w Polsce, jak u siebie. Główne idee ruchu socjalistycznego

Ideową kolebką ruchów socjalistycznych była rewolucja francuska. Na jej sztandarach w roku 1789 wywieszono hasła wolności, równości i braterstwa. Europejskie, w tym również polskie, ruchy lewicowe XIX i XX wieku odwoływały się zwłaszcza do idei równości. Nie wykluczały jednak pozostałych wartości.

Polski ruch socjalistyczny powstał pod koniec XIX wieku, gdy Polska znajdowała się pod zaborami. Jednym z naczelnych haseł Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS) – dominującego ugrupowania, któremu przewodził Józef Piłsudski – było obok równości społecznej, odzyskanie przez Polskę niepodległości.

Po odzyskaniu niepodległości 11 listopada 1918 r. rząd polski z premierem Jędrzejem Moraczewskim realizował idee lewicowe. Zdecydowano, że Polska będzie republiką demokratyczną, przyznano pełne prawa wyborcze wszystkim obywatelom, również kobietom, co było wówczas ewenementem na skalę światową. Wprowadzono prawa i wolności socjalne, takie jak prawo do strajku, wolność związków zawodowych, wolność prasy, ośmiogodzinny dzień pracy, ubezpieczenia społeczne.

Ustawodawstwo socjalne miało w praktyce upodmiotowić niższe klasy społeczne i sprawić, żeby robotnicy czy rzemieślnicy czuli, że Polska to także ich kraj.

Józef Piłsudski (1867–1935) – w 1887 r. zesłany na Syberię za działalność polityczną, członek i przywódca Polskiej Partii Socjalistycznej, w 1914 inicjator powołania Polskiej Organizacji Wojskowej i Legionów Polskich, w latach 1918–1922 Naczelnik Państwa, w czasie wojny polsko-bolszewickiej Pierwszy Marszałek Polski, dwukrotnie premier Polski (1926–1928 i 1930).

[\[Źródło zdjęcia\]](#)

Jędrzej Edward Moraczewski (1870-1944) - 1894 wstąpił do Galicyjskiej Partii Socjaldemokratycznej, w r. 1907 poseł w parlamencie wiedeńskim z ramienia socjalistów, w sierpniu 1914 wstąpił do I Brygady Legionów Polskich, W dn. 18 XI 1918 został dekretem Naczelnika Państwa powołany na premiera Rządu Ludowego Republiki Polskiej, obejmując w nim resort komunikacji.

[\[Źródło zdjęcia\]](#)

W obronie robotników i ojczyzny. Działalność socjalistów

Działalność ruchów socjalistycznych przed I wojną światową na terenach zaboru rosyjskiego pozostawała niezgodna z prawem. Członkowie partii w tym czasie zajmowali się drukowaniem nielegalnych pism i ulotek lub organizowaniem kółek samokształceniowych dla młodzieży i robotników. Członkowie PPS uważali, że obalenie caratu i stosunków kapitalistycznych przyniesie korzyść warstwom upośledzonym społecznie. Za głoszenie haseł tego rodzaju można było trafić do Cytadeli i na zesłanie.

Działacze socjalistyczni odegrali znaczącą rolę w odzyskaniu przez Polskę niepodległości. W wyniku porozumienia Józefa Piłsudskiego z Romanem Dmowskim, socjaliści znaleźli się w składzie Komitetu Narodowego Polskiego, który w l. 1919-1920 reprezentował Polskę na konferencji pokojowej w Paryżu. W okresie międzywojennym socjaliści nie tylko wprowadzili podstawowe prawa socjalne. Jako partia intensywnie rozwijali działalność „w terenie”, animując społeczne i obywatelskie zaangażowanie. Niektórzy działacze, jak Tomasz Arciszewski, z szeregowych członków partii awansowali do elity politycznej kraju.

W okresie II wojny światowej socjaliści brali udział w konspiracyjnej działalności Polskiego Państwa Podziemnego, jak również w strukturach rządu RP w Londynie. W 1948 r. PPS została połączona z Polską Partią Robotniczą tworząc Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą.

Ważniejsze daty z kalendarza Ruchu socjalistycznego:

- 1882 – powstaje Proletariat, pierwsza (nielegalna) partia robotnicza na ziemiach polskich
- 1892 – powstaje Polska Partia Socjalistyczna
- 1905-1907 – tzw. „rewolucja 1905 roku”, protesty robotnicze, które przyniosły złagodzenie reżimu carskiego
- 1914 – powstaje Polska Organizacja Wojskowa i Legiony Polskie
- 1918 – Moraczewski premierem, dekret o pięcioprzymiotnikowej ordynacji wyborczej
- 1920 – Bitwa Warszawska (tzw. Cud nad Wisłą), autorem strategii był Józef Piłsudski
- 1926 – Przewrót Majowy, zamach stanu przeprowadzony przez Piłsudskiego
- 1934 – zaczyna działać „Miejsce Odosobnienia w Berezie Kartuskiej”, czyli więzienie dla przeciwników politycznych sanacji
- 1944 – działacz socjalistyczny Stanisław Pużak przewodniczącym Rady Jedności Narodowej, czyli substytutu parlamentu Polskiego Państwa Podziemnego
- 1948 – rozwiązanie PPS, powstaje PZPR
- 1968 – kampania antysemicka i antyinteligencka PZPR. Ostateczne rozczarowanie, co do „lewicowości” PRL
- 1976 – idee lewicowe po stronie opozycji demokratycznej

Socjalizm, czy komunizm? Kontrowersje wokół lewicy

Według opinii prof. Andrzeja Friszke:

Wszystkie partie socjalistyczne łączyła działalność na rzecz poprawy warunków życia i pracy robotników. Natomiast polskie partie socjalistyczne w swoich postulatach musiały także odpowiedzieć na pytanie o niepodległość Polski. Piłsudski i PPS opowiedzieli się po stronie walki z zaborcami na rzecz wolnego kraju. Natomiast Socjaldemokracja Królestwa Polskiego i Litwy (SDKPiL) i jej współzałożycielka Róża Luksemburg uważała, że od interesu narodowego ważniejszy jest interes klasowy robotników.

Stosunek do niepodległości to jedna z linii demarkacyjnych między socjalizmem a komunizmem w Polsce. Komunizm nigdy nie zyskał nad Wisłą szerszego poparcia społecznego między innymi dzięki ustawodawstwu socjalnemu, które zostało wprowadzone w Polsce zaraz po odzyskaniu niepodległości przez rząd socjalistyczny. Układ sił między oboma ruchami zmienił się po II wojnie światowej.

Dla niektórych działaczy o korzeniach lewicowych wydarzenia z marca 1968 położyły kres zaangażowaniu w działalność PZPR. Kampania antysemicka i antyinteligencka był niezgodna z ideami lewicowymi. Od lat '70 tradycje lewicowe, takie jak samorządność, praca i aktywność społeczna, odnajdujemy w działalności opozycji demokratycznej.

„W PRL były obecne elementy lewicowe, zwłaszcza te równościowe, ale również idee zupełnie lewicy obce, jak państwo monoetniczne. W marcu '68, za sprawą retoryki nacjonalistycznej i antysemickiej PRL odciął się od idei lewicy.”

Prof. Andrzej Friszke

Andrzej Friszke (ur. 1956) – profesor nauk humanistycznych, związany z ISP PAN. W latach 1975–1979 studiował na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego, w okresie PRL związany ze środowiskami opozycyjnymi, publikował w wydawnictwach podziemnych, od 1982 r. związany z miesięcznikiem „Więź”, w latach 1999–2006 był członkiem Kolegium Instytutu Pamięci Narodowej, w 2006 r. został odznaczony Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. Opublikował m.in. *Anatomie buntu*. Kuroń, Modzelewski i komandosi (2010)

Co mówią źródła?

[\[Zobacz film\]](#) „Legiony wkraczają do Warszawy”, reportaż filmowy, 1916 r.

Źródło: FilMOTEKA Narodowa – Instytut Audiowizualny.

„Za rządów drożyzny i paskarstwa.
Codzienny wskaźnik drożyzny chleba”

Oddział do walki z lichwą przy komisariacie rządu ulegalizował nowy wskaźnik drożyzniany przez przyjmowanie do zatwierdzającej wiadomości cen wyznaczonych na chleb (...) Nadmierne te ceny nie są jeszcze ostateczne, obszarnicy bowiem usilnie pracują w kierunku dalszej zwwyżki cen zboża i mąki (...)

[\[Przeczytaj całą publikację\]](#)

„Robotnik”, 29.11.1923

[\[Zobacz film\]](#) „Wojna polsko-bolszewicka”, reportaż filmowy, 1920 r.

Źródło: FilMOTEKA Narodowa – Instytut Audiowizualny

Przemówienie Władysława Gomułki do aktywu partyjnego, 1968 r.

„W wydarzeniach, jakie miały miejsce, aktywny udział wzięła część młodzieży akademickiej pochodzenia lub narodowości żydowskiej. Rodziny wielu z tych studentów zajmują mniej lub bardziej odpowiedzialne, a także wysokie stanowiska w naszym państwie (...) W roku ubiegłym podczas czerwcowej agresji Izraela przeciw państwom arabskim określona liczba Żydów w różnych formach objawiała chęć wyjazdu do Izraela celem wzięcia udziału w wojnie z Arabami. Nie ulega wątpliwości, że ta kategoria Żydów obywateli polskich uczuciowo i rozumowo nie jest związana z Polską, lecz z państwem Izrael (...) Przypuszczam, że ta kategoria Żydów wcześniej lub później opuści nasz kraj.”

Na fotografii artykuł w „Trybunie Ludu” 1968, nr 72.

[\[Przeczytaj całe przemówienie\]](#)

**Patriota może krytykować
własny kraj.**

Ruch narodowy

Patriotyzm nie wyklucza antysemityzmu? Ideowe blaski i cienie ruchu narodowego

Ideologia ruchu narodowego, którego twórcą i pierwszym liderem był Roman Dmowski, wykuwała się jeszcze przed I wojną światową. Między innymi w broszurze *Myśli Nowoczesnego Polaka* Dmowski opisywał jedną z kluczowych idei ruchu: **krytyczny patriotyzm**. Miał on polegać na moralnym zobowiązaniu jednostki wobec własnego narodu. Nie oznaczał jednak upowszechniania przyjemnych złudzeń o własnym narodzie, ale trzeźwe docenienie zalet i krytykę wad.

Ruch narodowy prezentował **realistyczny stosunek również do polityki międzynarodowej**. Wysiłki Dmowskiego, aby oprzeć politykę zagraniczną i koncepcje sojuszy kraju na geopolityce oraz trzeźwej kalkulacji zysków i strat były w Polsce prekursorskie. Ruch narodowy był oczywiście przywiązany do formuły państwa narodowego i jednocześnie widział Polskę jako część cywilizacji europejskiej.

Antysemityzm w większej lub mniejszej mierze był obecny w wypowiedziach działaczy narodowych od zarania ruchu. Z czasem coraz większego znaczenia nabierał **katolicyzm**. Obie idee znalazły skrajny wyraz w działalności Obozu Narodowo-Radykalnego.

Roman Dmowski (1864-1939) – podczas I wojny światowej prezes Komitetu Narodowego Polskiego, delegat Polski na konferencję pokojową w Paryżu, w II Rzeczypospolitej m.in. minister spraw zagranicznych, założyciel Obozu Wielkiej Polski oraz Stronnictwa Narodowego, autor wielu dzieł programowych i publicystycznych.

[\[Zobacz biogram\]](#)

Dmowski, około 1919 r.

Bolesław Piasecki (1915-1979) – członek Obozu Wielkiej Polski, założyciel Obozu Narodowo-Radykalnego (po rozłamie: nielegalny faszystowski RN-R „Falanga”), w 1934 r. internowany w Berezie Kartuskiej, podczas II wojny światowej działał w AK, po wojnie założył katolickie Stowarzyszenie „Pax”, współpracujące z władzą komunistyczną w Polsce.

[\[Źródło zdjęcia\]](#)

Różne oblicza i wcielenia ruchu narodowego

W historii ruchu narodowego końcówka XIX stulecia i lata I wojny światowej są okresem niezwykle istotnym. W roku 1895 we Lwowie zaczął ukazywać się Przegląd Wszechpolski, w którym artykuły programowe drukował m.in. Roman Dmowski. Dmowski był także założycielem i razem z Ignacym J. Paderewskim liderem Komitetu Narodowego Polskiego, który po I wojnie światowej reprezentował Polskę w Paryżu na konferencji pokojowej. Wynegocjowanie przebiegu zachodniej granicy Polski było zasługą przede wszystkim Dmowskiego.

Na okres dwudziestolecia międzywojennego przypada rozwój instytucjonalny ruchu narodowego. Powstaje wówczas m.in. Stronnictwo Narodowe, czy skrajny Obóz Narodowo-Radykalny. Po Zamachu Majowym narodowcy popierają tzw. Nowelę sierpniową, czyli zmianę konstytucji, zwiększającą uprawnienia władzy wykonawczej, ale z drugiej strony bronią zasad parlamentaryzmu i w 1930 r. wysuwają nowatorską koncepcję Trybunału Konstytucyjnego.

Uczestnicy ruchu narodowego w okresie II wojny światowej biorą udział w walce przeciw okupantom w kraju, jak również w pracach rządu RP na uchodźctwie. Od zakończenia wojny do roku 1956 działa antykomunistyczne Narodowe Zjednoczenie Wojskowe, przez którego szeregi przewinęło się 30-40 tys. ludzi. Po wojnie założyciel ON-R Bolesław Piasecki tworzy „Pax”, współpracujący z komunistami.

Ważniejsze daty z kalendarza Ruchu narodowego:

- 1895 – we Lwowie zaczął ukazywać się Przegląd Wszechpolski
- 1902 – Przegląd Wszechpolski drukuje Myśli nowoczesnego Polaka, jeden z tekstów programowych ruchu narodowego
- 1917-1919 – Komitet Narodowy Polski z sukcesem negocjuje m.in. kształt polskiej granicy zachodniej
- 1919 – powstaje Związek Ludowo-Narodowy
- 1926 – narodowcy popierają Nowelę Sierpniową
- 1928 – powstaje Stronnictwo Narodowe
- 1930 – nowatorska koncepcja Trybunału Konstytucyjnego
- 1934 – powstaje Obóz Narodowo-Radykalny
- 1939 – do rządu RP na uchodźctwie wchodzi działacze ruchu narodowego Stanisław Stroński i Marian Seyda
- 1944\1945 – działalność rozpoczyna Narodowe Zjednoczenie Wojskowe
- 1947 – powstaje Stowarzyszenie Pax
- 1976 – opozycja demokratyczna czerpie z tradycji wczesnej Endecji

Trzeźwo i realistycznie ocenić spuściznę ruchu narodowego

Według opinii prof. Aleksandra Halla:

Ze spuścizny ruchu narodowego niektóre elementy trzeba dziś zdecydowanie odrzucić. Należą do nich **egoizm narodowy i darwinizm polityczny**. Na przełomie XIX i XX wieku miały one swoje uzasadnienie, ponieważ mobilizowały Polaków do walki o odzyskanie niepodległości. Dziś zabiegając o poszanowanie naszego interesu narodowego musimy szanować takie same prawa innych narodów, a wynikającą stąd różnorodność traktować jako wartość.

Od połowy lat '70 XX wieku niektóre tradycje ruchu narodowego z okresu sprzed I wojny światowej były wcielane w życie przez opozycję demokratyczną, między innymi przez Ruch Młodej Polski. Chodzi o koncepcje takie jak **samoorganizacja społeczna**, praca u podstaw i wszelkie działania o charakterze solidarnościowym. Krótko mówiąc, niekoniecznie świadomie adaptowano tradycje budowania instytucji niezależnych w państwie niesuwerennym.

„W drugiej dekadzie XXI wieku niektóre pomysły Narodowej Demokracji, takie jak antysemityzm, wrogość wobec innych narodów, pogardliwe traktowanie demokracji, mogą prowadzić tylko na manowce.”

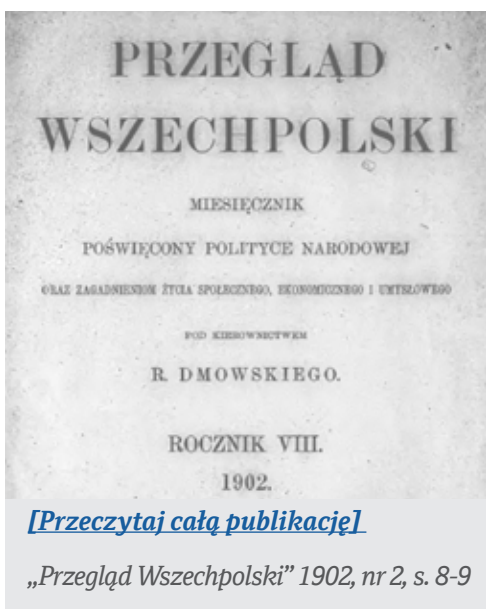
Prof. Aleksander Hall

Aleksander Hall (ur. 1953) – dr hab. nauk humanistycznych, związany z WSiLiZ w Rzeszowie. W drugiej połowie lat 80. działał w opozycji demokratycznej (Ruch Młodej Polski), brał udział w strajku w Stoczni Gdańskiej (sierpień 80.). Brał udział w obradach Okrągłego Stołu, w latach 1991-1993, 1997-2001 sprawował mandat poselski, był także ministrem w rządzie Tadeusza Mazowieckiego. Opublikował m.in. *Osobistą historię III Rzeczypospolitej* (2011), *Polskie patriotyzmy* (1997).

Co mówią źródła?

Roman Dmowski, Myśli nowoczesnego Polaka

„Ta nieumiejętność myślenia o sprawach własnego narodu w taki sam sposób, w jaki się myśli o narodach innych, z konieczności doprowadza nas do traktowania swej społeczności, jako narodu wyjątkowego istniejącego po za wszelkimi prawami socjologicznymi, narodu słowem wybranego. I tu leży główna przyczyna mesyanizmu (...) Umysł jest za słaby, czy zaleński, ażeby mógł prawa ogólne, rządzące życiem narodów, zastosować do narodu, żyjącego w tak wyjątkowych, jak nasze, warunkach; więc woli sobie powiedzieć, że te prawa nas nie obowiązują (...) Przychodzi mi płocho myśl do głowy, że ta idea narodu wybranego tak łatwo się u nas przyjmuje dzięki blizkiemu pożyciu z żydami (...)”

[\[Zobacz film\]](#) Pogrzeb Romana Dmowskiego, Warszawa 1939 r., reportaż filmowy

Źródło: FilMOTEKA Narodowa – Instytut Audiowizualny

[\[Przeczytaj całą publikację\]](#)

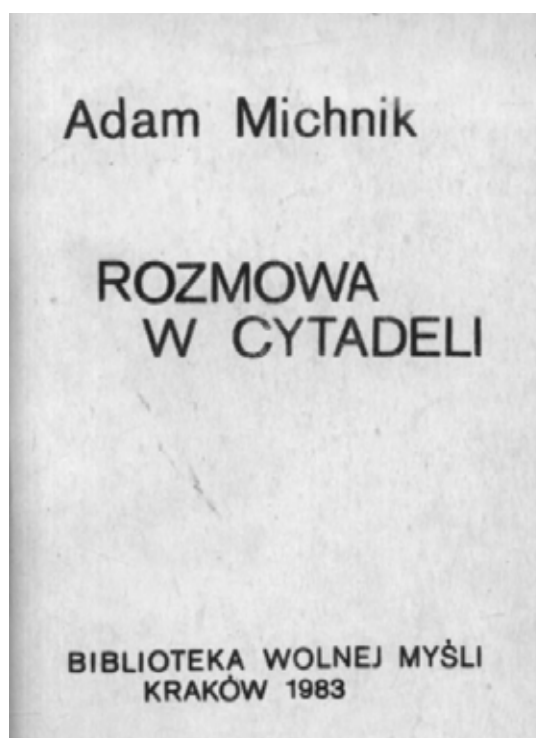
„Bratniak” 1978, nr 6-7, s. 17

Aleksander Hall, Polemika z „Cieniami zapomnianych przodków”

„Dzieje Narodowej Demokracji, jej rolę polityczną i wkład w kształtowanie podstaw społeczeństwa polskiego można oceniać różnie. Z całą pewnością historii tego obozu politycznego nie można, byłoby to nieprawdziwe i szkodliwe, odmalować przy pomocy jasnych barw (...) jednak z całą pewnością nie da się o niej [endecji] powiedzieć, że propagowała na przełomie XIX i XX wieku postawy społecznej bierności (...)”

Adam Michnik, „Narodowa demokracja i polityka czynna”

Stereotyp antyendecki – zwłaszcza lewicowy – jest (...) jednowymiarowy i prymitywny. Akcentuje się w nim ksenofobię i antysemityzm endecji, jej prorosyjskość, związek z klasami posiadającymi i caratem, ciągoty pałkarsko-dyktatorskie, sympatie do faszyzmu (...) Niemniej stereotypizacja zawsze jednak zubaża, odsuwa od prawdy historycznej, prymitywizuje i czyni dogmatycznym własne myślenie (...)”

[\[Przeczytaj całą publikację\]](#)

„Chłop potęgą jest i basta”.

Ruch ludowy

Chłop obywatelem. Główne idee ruchu ludowego

Ruch ludowy rozpoczął działalność pod koniec XIX wieku w Galicji na ziemiach zaboru austriackiego. Przyświecały mu dwie zasadnicze idee: upodmiotowienia i uobywatelnienia ludu. Mieszkańcy wsi, którzy przez wieki stanowili większość społeczeństwa, do połowy XIX byli pozbawieni wolności osobistej i tym samym podstawowej godności. Traktowano ich niewiele lepiej od zwierząt gospodarskich. Ludowcy chcieli, żeby chłopci dowiedzieli się o doniosłej roli społecznej, którą odgrywali w przeszłości i którą powinni odegrać w przyszłości. Mieli stać się pełnoprawnymi członkami narodu i państwa polskiego. Środkiem do tego celu była edukacja.

Ruch ludowy, mimo że wewnętrznie zróżnicowany, starał się podążać własną, „trzecią drogą”. Nie zgadzał się na bezkrytyczne przyjmowanie kapitalizmu, ani socjalizmu. Promował agraryzm, którego centralną ideą był bliski związek człowieka z przyrodą oraz działalność rolnicza człowieka. Dziś te koncepcje ludowców są związane z ekologią.

Wincenty Witos (1874-1939) – ukończył 2 klasy szkoły ludowej, wiedzę uzupełniał przez samokształcenie, od 1893 korespondent „Przyjaciela Ludu”, przed odzyskaniem niepodległości przez Polskę poseł w sejmie galicyjskim i austriackim, współzałożyciel PSL „Piast”, premier rządu RP w 1920-1921, 1923 i 1926 r., sądzony w procesie brzeskim i skazany na 1,5 roku więzienia.

[\[Źródło zdjęcia\]](#)

Stanisław Mikołajczyk (1901-1966) - działacz PSL „Piast”, od 1931 r. w Stronnictwie Ludowym. W latach 1930–1935 poseł na Sejm RP. W sierpniu 1937 kierował strajkiem chłopskim. Premier rządu RP na uchodźstwie, w latach 1945–1947 przywódca PSL w kraju. W 1947 udał się na emigrację.

[\[Źródło zdjęcia\]](#)

Sprawdzeni w boju. Działalność ruchu ludowego

Przed I wojną światową ludowcy wykonali olbrzymią pracę edukacyjną, aby mieszkańcy wsi uznali polski interes narodowy za swój własny interes. Działalność wydawnicza i społeczna przyniosła widoczne efekty nie tylko w politycznym zaangażowaniu chłopów w wybory w Galicji (przed odzyskaniem niepodległości), ale także w ich udziale w formacjach zbrojnych na frontach Wielkiej Wojny oraz wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r.

W trudnym społecznie i gospodarczo (kryzys gospodarczy, reforma rolna) okresie II Rzeczypospolitej na czele rządu trzykrotnie stawał Wincenty Witos. Ruch ludowy wysunął się wówczas na czoło obozu antysanacyjnego. Witos przeplacił tę działalność oskarżeniem w tzw. procesie brzeskim i wyrokiem 1,5 roku więzienia, zdecydował się wówczas na emigrację. PSL „Piast” jest najlepiej zorganizowaną partią w kraju, co pokazywała frekwencja np. na ogólnopolskich dożynkach.

Podczas II wojny światowej chłopci znów znaleźli się pod bronią. Bataliony Chłopskie były największą po Armii Krajowej organizacją zbrojną, walczącą z okupantem. Przedstawiciele ludowców zasiadali również w rządzie RP na uchodźstwie. Po II wojnie światowej PSL reprezentowane przez Stanisława Mikołajczyka cieszyło się poparciem około 10 mln ludzi i gromadziło przeciwników władzy komunistycznej. Struktury partii zostały jednak rozbite przez komunistów po sfałszowanych wyborach, a Mikołajczyk znalazł się na emigracji w USA.

Ważniejsze daty z kalendarza Ruchu ludowego:

- 1889 – Bolesław Wysłouch zaczyna wydawać pismo „Przyjaciel Ludu”
- 1914 – z inicjatywy Wincentego Witosa działalność rozpoczyna PSL Piast
- 1920 – Wincenty Witos po raz pierwszy zostaje premierem RP (później jeszcze w 1923 i 1926 r.), chłopci biorą udział w wojnie polsko-bolszewickiej
- 1925 – ogólnopolskie dożynki, podczas których świętowano przyznanie literackiej nagrody nobla Stanisławowi Reymontowi
- 1932 – Wincenty Witos skazany na 1,5 roku więzienia za działalność antysanacyjną. Udaje się na emigrację
- 1937 – Największe w II RP strajki chłopskie
- 1940 – powstają Bataliony Chłopskie (najpierw pn. Chłopska straż)
- 1943 – Stanisław Mikołajczyk zostaje premierem rządu RP na uchodźstwie
- 1947 – Mikołajczyk zagrożony aresztowaniem udaje się na emigrację
- 1949 – PSL po połączeniu ze Stronnictwem Ludowym staje się partią satelicką PZPR
- 1989 – PSL odzyskuje samodzielność instytucjonalną

Sukcesy i porażki ruchu ludowego

Według opinii prof. Aleksandra Łuczaka:

Największym osiągnięciem ruchu ludowego, które jednocześnie najtrudniej jest zmierzyć i pokazać, było przekonanie zarówno mieszkańców wsi, jak i pozostałych klas społecznych, że chłopci to pełnoprawni obywatele Polski. Warto pamiętać, że ruch ludowy rozpoczynał swoją działalność, gdy idee tego rodzaju nie spotykały się z ogólnospołeczną aprobatą.

Największym wyzwaniem, jakie stało przed ruchem ludowym po odzyskaniu niepodległości, była reforma rolna. Głód ziemi, własności ziemi był wśród chłopów ogromny. Ludowcy byli zdania, że problem należy rozwiązać zgodnie z zasadami praworządności, a nie na przykład poprzez wydziedziczenie ówczesnych właścicieli. W okresie międzywojennym nie udało się przeprowadzić reformy, która satysfakcjonowałaby mieszkańców wsi.

Jak należy oceniać działaczy, którzy w latach '40 zdecydowali się współpracować z władzą komunistyczną? Uważali oni, że mimo panującego terroru politycznego należy zachować ciągłość działań ruchu ludowego. Do pewnego stopnia to się udało, co w pewnej mierze łagodzi fakt, że w PRL ruch ludowy był „przystawką” PZPR.

„Chłopi przez wieki stanowili w Polsce najliczniejszą grupę społeczną. I przez cały ten czas byli traktowani przez nasze elity niemal jak zwierzęta. Ideą, która przyświecała powstaniu ruchu ludowego było więc upodmiotowienie i obywatelska edukacja chłopca.”

Prof. Aleksander Łuczak

Aleksander Łuczak (ur. 1943) – profesor nauk humanistycznych. Wiceminister edukacji (1988–1990), wicepremier (1993–1996), minister edukacji narodowej (1993–1995), przewodniczący Komitetu Badań Naukowych (1995–1997), w latach 1989–2001 poseł na Sejm. Odznaczony m.in. Krzyżem Oficerskim Orderu Odrodzenia Polski. Opublikował m.in. *Spółczeństwo i państwo w myśli politycznej ruchu ludowego II Rzeczypospolitej* (1982), *Dekada polskich przemian* (2010).

Co mówią źródła?

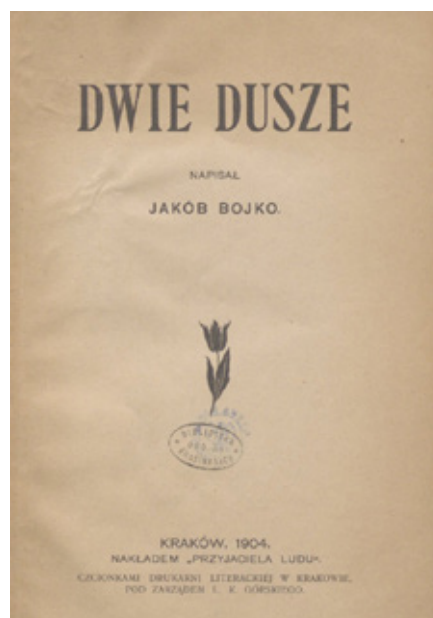
[\[Przeczytaj całą publikację\]](#)

„Przyjaciel Ludu” 1895, nr 23

„Ojczyznę, wolność racz nam wrócić, Panie”

Za obchodzenie rocznicy Kościuszkowskiej, z której my, włościanie, moralnie dużo skorzystaliśmy, winniśmy naszej inteligencji dzięki serdeczne! (...) patriotci, święcąc rocznicę wielkiego bohatera, zaprosili lud rolniczy, obchodząc się z nim po bratersku, uważając włościan za równych sobie. Gdyby to i moiżni do inteligencji się przyłączyli (...) to zaiste tworzylibyśmy wówczas prawdziwy naród Polski (...)

„(...) na to przysiędz mogę, że w nas chłopach pokutuje dotąd, prócz naszej duszyczki, jeszcze druga (...) W nas pokutuje dusza bardzo starej brzydkiej pani, która zmarła w roku pańskim 1848 a zwała się pańszczyzną. Pani ta trzymała w niewoli strasznej przeszło 400 lat całe nasze chamskie plemię i zabiła w chłopie człowieka, a zrobiła po prostu grat, maszynę, z którą to można było zrobić, co ta pani chciała.”

[\[Przeczytaj całą publikację\]](#)

Jakub Bojko, Dwie dusze.
Kraków 1904, s. 2.

„Zjednoczenie całego Narodu polskiego”

Nr. 34. Kraków, dnia 23 sierpnia 1914 r. Rok II.

PIAST

Tygodnik polityczny, społeczny, oświatowy, poświęcony sprawom ludu polskiego.

Redakcja i Administracja: KRAKÓW, MAŁY RYNEK I. Telefon 1284.	Naczelny redaktor: Jakób Bojko.	Cena ogłoszeń: 20 kalenry za wiersz półtorowy.
Koszty roczne: w Ameryce 4 K w Australii 2 K Numer pojedynczy 10 hal.	Wychodzi co niedzielę.	Rękopisy redakcyi nie zwraca.

Zjednoczenie całego Narodu polskiego.

Dzień 16. sierpnia 1914 roku zapisał się w dziejach polskiego narodu złotymi zgłoskami. W dniu tym dokonało się zjednoczenie całego narodu polskiego pod hasłem walki z Rosją, pod hasłem walki o lepszą przyszłość ojczyzny (...) za zaszczyt możemy sobie poczytać, że nasze stronnictwo w pracy nad doprowadzeniem tego zjednoczenia do skutku odegrało poważną rolę, stając się niejako łącznikiem (...)

[\[Przeczytaj całą publikację\]](#)

„Piast” 1914, nr 34

Dzień 16. sierpnia 1914 roku zapisze się w dziejach polskiego narodu złotymi zgłoskami. W dniu tym dokonało się zjednoczenie całego narodu polskiego pod hasłem walki z Rosją, pod hasłem walki o lepszą przyszłość ojczyzny (...) za zaszczyt możemy sobie poczytać, że nasze stronnictwo w pracy nad doprowadzeniem tego zjednoczenia do skutku odegrało poważną rolę, stając się niejako łącznikiem (...)

Władysław S. Reymont, laureat nagrody nobla, podczas dożynek w Wierchosławicach, 1925 r., reportaż filmowy

[\[Zobacz cały film\]](#)

Źródło: FilMOTEKA Narodowa – Instytut Audiowizualny

Gdy potrzebna jest zmiana.

Ruch konserwatywny

Patrząc w przyszłość. Główne idee ruchu konserwatywnego

Jan Filip Staniłko w eseju „Po co polskim konserwatystom państwo?” wyróżnił trzy nurty polskiego konserwatyzmu.

Konserwatyzm Henryka Rzewuskiego to przykład reakcji na utratę przez Polskę niepodległości. W gawędzie szlacheckiej pt. *Pamiętki Soplicy* na pierwszy plan wybijał się wątek mitologizacji przeszłości. Opisuując codzienne życie i obyczaje szlachty, Rzewuski stworzył wizję idealnej Rzeczypospolitej szlacheckiej, która bezpowrotnie odeszła w niebyt. Jego konserwatyzm był konstytuowany przez sentyment wobec przeszłości.

Na przeciwnym biegunie konserwatyzmu znajdowało się stronnictwo krakowskich Stańczyków, którego znaną postacią był prof. Stanisław hr. Tarnowski. Uważali oni, że główną przyczyną utraty niepodległości przez Polskę była słabość instytucji państwa. O ten stan rzeczy oskarżali szlachtę. Za ideał i wzór do naśladowania uważali nie świat szlachecki, ale świat Zachodu z jego biurokracją. Ten rodzaj konserwatyzmu konstytuowała krytyka przeszłości.

Współczesnym reprezentantem ruchu konserwatywnego w Polsce jest Ryszard Legutko. W jego koncepcjach także pojawia się idea powrotu do przeszłości. Tym razem chodzi o pojęcia i terminy filozoficzne nieobecne w dyskursie liberalno-lewicowym, takie jak prawo naturalne, które wedle Legutki powinny organizować życie społeczno-polityczne.

Henryk Rzewuski (1791-1866) - pochodził z rodziny magnackiej. Po utworzeniu przez cesarza Napoleona Księstwa Warszawskiego wstąpił do wojska polskiego. W 1818 r. został przyjęty do masonerii. W 1825 r., wraz z Adamem Mickiewiczem, wziął udział w wycieczce na Krym. Przewodził tzw. koterii petersburskiej, której członkowie głosili hasła wierności religii katolickiej i lojalności względem Rosji. W 1850 r. w Warszawie został urzędnikiem do szczególnych poruczeń namiestnika rosyjskiego Iwana Paskiewicza. Autor m.in. *Pamiętek Soplicy* i *Mieszanin obyczajowych*.

[\[Źródło ilustracji\]](#)

Stanisław hr. Tarnowski (1837-1917) – historyk literatury, publicysta, polityk. Studiował na uniwersytecie Jagiellońskim i wiedeńskim, wieloletni profesor historii literatury polskiej na UJ oraz rektor tej uczelni. Poseł w parlamencie galicyjskim i wiedeńskim. W okresie powstania styczniowego jeden z przywódców działalności powstańczej w Krakowie, skazany na dwa lata więzienia. Współautor Teki Stańczyka, jeden z czołowych ideologów konserwatyzmu galicyjskiego.

Stanisław hr. Tarnowski na obrazie Jana Matejki (1890 r.)

[\[Źródło zdjęcia\]](#)

Ryszard Legutko (ur. 1949) – profesor nauk humanistycznych, pracownik Uniwersytetu Jagiellońskiego, opublikował m.in. Esej o duszy polskiej (2008) i Podzwonne dla błazna (2006), w latach 2005-2007 Wicemarszałek Senatu RP, 2007-2009 Sekretarza Stanu w Kancelarii Prezydenta RP, od 2009 r. jest posłem w Parlamencie Europejskim.

[\[Źródło zdjęcia\]](#)

Idee konserwatywne w Europie

Jan Filip Staniłko w eseju „Po co polskim konserwatystom państwo?” zaznacza, że polska wersja konserwatyzmu różni się od modelowego ujęcia tej idei, znane- go z Anglii i Francji. W przeciwieństwie do „francuskiej obrony ancient regime, czy brytyjskiej kumulacji praktycznych doświadczeń” w Polsce idee konserwa- tywne pojawiły się jako reakcja na utratę niepodległości państwa.

Konserwatyzm ewolucyjny pojawił się w Anglii na przełomie XVIII i XIX wieku, a jego najbardziej znanym reprezentantem był Edmund Burke. To z jego ust po raz pierwszy padła sentencja, że „rewolucja pożera własne dzieci”. Uważał, że siłowe rozwiązania powodują siłowy odwet. Był myślicielem chrześcijańskim i przeciw- nikiem ateistycznego jakobinizmu, który uznawał za zagrożenie dla zachodniej tradycji kulturowej. Należał do zwolenników „powolnej polityki”, opierającej się na fundamencie zasad odziedziczonych po przeszłych pokoleniach. Uważał, że wolność jest zaledwie jedną z wielu wartości, które muszą funkcjonować w ra- mach ucywilizowanego rządu obywateli.

Konserwatyzm tradycjonalistyczny jest kojarzony z postacią Josepha de Ma- istre’a. Sabaudzki, choć urodzony we Francji myśliciel uważał, że rewolucjoniści francuscy odeszli od „tradycyjnie pojętej władzy”. De Maistre należał do zwolen- ników absolutyzmu i działań reakcyjnych, przywracających stary, przedrewolu- cyjny porządek. Był przekonany o konieczności dominacji chrześcijaństwa oraz absolutnej władzy papieża. Sądził, że do utrzymania porządku społecznego nie- zbędne jest zachowanie prawa władcy do wykonywania publicznych egzekucji.

[\[Dowiedz się więcej na temat konserwatyzmów europejskich\]](#)

Edmund Burke (1729-1797) urodził się w Dublinie, uczęszczał do Trinity College, bastionu kościoła anglikańskiego. W 1765 roku został wybrany do Izby Gmin, gdzie zasiadał (z krótką przerwą) przez prawie 29 lat. Był znanym politykiem, jednak jeszcze większą sławę przyniosła mu krytyka rewolucji francuskiej. Jego dzieło *Rozważania o rewolucji we Francji* (1790) zostało opublikowane w niecałe półtora roku po szturmie Bastylii.

[\[Przeczytaj więcej\]](#)

Joseph de Maistre (1753-1821) - urodził się we Francji, studiował u jezuitów, został Senatoren Sabaudii w roku 1787. Po zdobyciu Sabaudii w roku 1792 przez armię Napoleona, rozpoczął życie emigranta w Szwajcarii. W 1803 roku został wysłany jako poseł przez króla Sardynii do Sankt Petersburga, gdzie spędził na carskim dworze 14 lat. Był głęboko wierzącym rzymskim katolikiem i uznawał Rewolucję Francuską oraz wojny napoleońskie za pokutę za grzechy tamtych czasów. Wśród jego licznych publikacji warto wymienić *Wieczory petersburskie, czyli rozmowy o rządzie doczesnym Opatrzności* (1821).

[\[Przeczytaj więcej\]](#)

Rewolucyjna siła konserwatyzmu

Według opinii dr Krzysztofa Mazura:

W Polsce po 1989 r. zwolennicy konserwatyzmu znaleźli się w kłopotliwym położeniu, ponieważ nie mieli czego konserwować. Tym zajmowali się postkomuniści. Zwolennicy konserwatyzmu stali na stanowisku, że otaczającą ich rzeczywistość należało zmieniać. Byli więc orędownikami zmiany, a konserwatyzm polski przeobraził się w siłę rewolucyjną.

Polityka rozumiana jako spektakl, odgrywany przed kamerami telewizyjnymi, jest zdecydowanie przeceniana. W rzeczywistości najwartościowszą politykę robi się dziś nie na ulicy Wiejskiej lub w telewizji, ale podczas publicznych debat, organizowanych przez ruchy społeczne i inicjatywy oddolne. W ten sposób działalność rozpoczynały największe ruchy ideowe XX wieku.

Konserwatyści uważają, że obiektywna prawda istnieje i zajmują się jej poszukiwaniem. Dziś, w dobie Internetu wyzwanie polega na tym, żeby połączyć potrzebę szukania obiektywnej prawdy z szacunkiem do indywidualnej wolności.

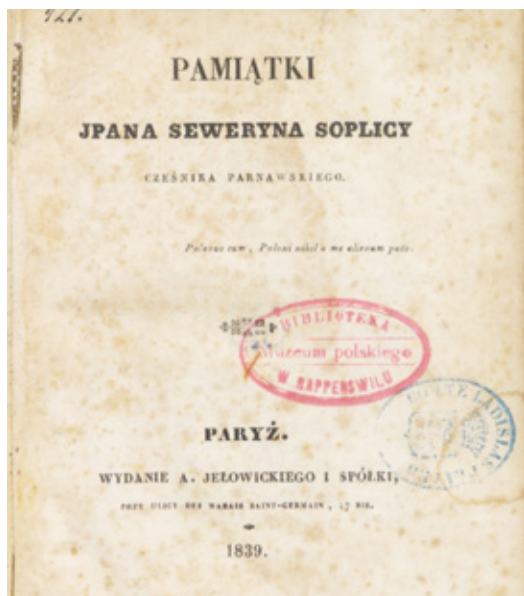
Gdy konserwatyście wydaje się, że poznał prawdę, niczym ksiądz z ambony głosi ją jeżeli nie całemu światu, to na pewno swoim dzieciom, uczniom, czy znajomym. Dzisiaj taka postawa wydaje się anachroniczna i nieskuteczna

dr Krzysztof Mazur

Dr Krzysztof Mazur (ur. 1982) – Prezes Klubu Jagiellońskiego. Absolwent politologii i MISH Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz studiów podyplomowych na University of Notre Dame (USA), pracownik UJ. Członek Narodowej Rady Rozwoju przy Prezydencie RP. Laureat Nagrody im. Artura Rojszyczaka przyznawanej przez Fundację na rzecz Nauki Polskiej (2012).

Co mówią źródła?

[\[Przeczytaj całą publikację\]](#)

Henryk Rzewuski, *Pamiętki Soplicy*.
Paryż 1839, s. 3-4.

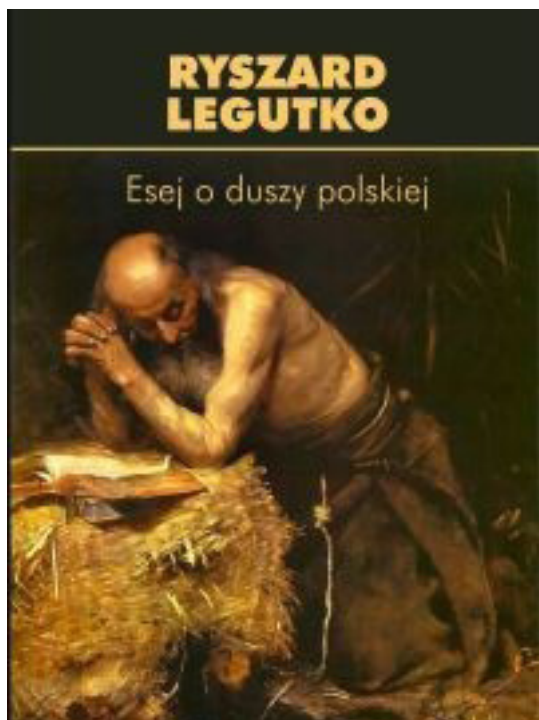
„Było to w roku 1769, czwartego listopada, w sam dzień Świętego Karola, a tak pamiętam, jakby to się działo onegdaj. Słuchaliśmy mszy S. w kościele OO Bernardynów w Kalwaryi; kościół był jak nabity szlachtą której mnóstwo panów przewodniczyło (...) a któż wymieni wszystkich tych panów? i na sejmach więcej ich nie widać; oni siedzieli w ławach, a my stali, ba nie tylko my, ale i urzędnicy nawet stali, bo do ławek nie łatwo było się docisnąć (...) wszyscy śpiewaliśmy ochoczo, bo też było za co Panu Bogu dziękować. Przed czterema dniami (...) Pan Kazimierz Puławski starosta Warecki porządnie był wytułł Moskę (...)”

„Wszak pamiętasz: ile razy życie wydało nam się zbyt ciężkiem i ciasnym w tym nieoświeconym i bezrozumnym kraju naszym, jako skoro zanadto dokuczyli nam krzykliwi demokraci, gardłacze, inteligencya, zebrania, sejmiki, wymagania pseudo-patryotyzmu i tak zwanej opinii publicznej – tu znajdowaliśmy (...) bezpieczne schronienie od wszystkich kontuszów i czamarek, burd, zaczepki lub gorszych stokroć czułości naszych często nieuczesanych, a nigdy nieumytych braci.”

[\[Przeczytaj całą publikację\]](#)

Teka Stańczyka. Kraków 1870, s. 3

[\[Źródło zdjęcia\]](#)

Ryszard Legutko, *Esej o duszy polskiej*.
Kraków 2008, s. 7

„Polska, jaką znam i w jakiej żyłem od urodzenia to Polska zerwanej ciągłości. Powstała jako twór nowy, budowany świadomie w opozycji do wszystkiego, czym była przez wieki. Jej nowość nie wyłoniła się stopniowo w procesie skomplikowanych wielonurtowych zmian dziejowych, przekształcających struktury społeczne, obyczaje, instytucje oraz ludzkie umysły (...) Dramatyczne zerwanie rozpoczął wybuch II wojny światowej, zaś dopełniło go wprowadzenie komunizmu.”

Narodowcy kontra hipsterzy.

**Wpływ ruchów
ideowo-politycznych
na młode pokolenie**

Kształtowanie tożsamości młodego pokolenia

„Dziś polityka sensu stricto jest zaledwie jednym z elementów czy narzędzi budowania tożsamości młodego pokolenia. Co najmniej równie istotne są wybory dnia codziennego i styl życia. Ideowość manifestuje się dziś także w tym, czy jem mięso, czy jeżdżę na rowerze, jakiej muzyki słucham.”

„W dobie mediów społecznościowych indywidualna tożsamość jest tak naprawdę efektem ciężkiej pracy. Młody człowiek, żeby nie wypaść z towarzyskiego obiegu codziennie musi aktualizować swój status na kilku platformach, komentować działania swoich znajomych i wynajdować treści, których nikt jeszcze nie zamieścił.”

Paulina Wilk

„Przekaz ruchów ideowo-politycznych kierowany jest często do młodych ludzi. Oni mają najwięcej wolnego czasu, najmniej poważnych zobowiązań życiowych i są dostępni biograficznie, tzn. mają całe życie przed sobą i zastanawiają się, co z nim zrobić.”

„Ruchy ideowo-polityczne odwołują się nie tylko do przekonań i wartości. Siła ich oddziaływania wynika także ze wzorów społeczno-kulturowych, do których się odnoszą. Chodzi np. o spektrum ról, dostępnych dla młodego mężczyzny: lider, osoba kompetentna, przywódca.”

dr Elżbieta Ciżewska-Martyńska

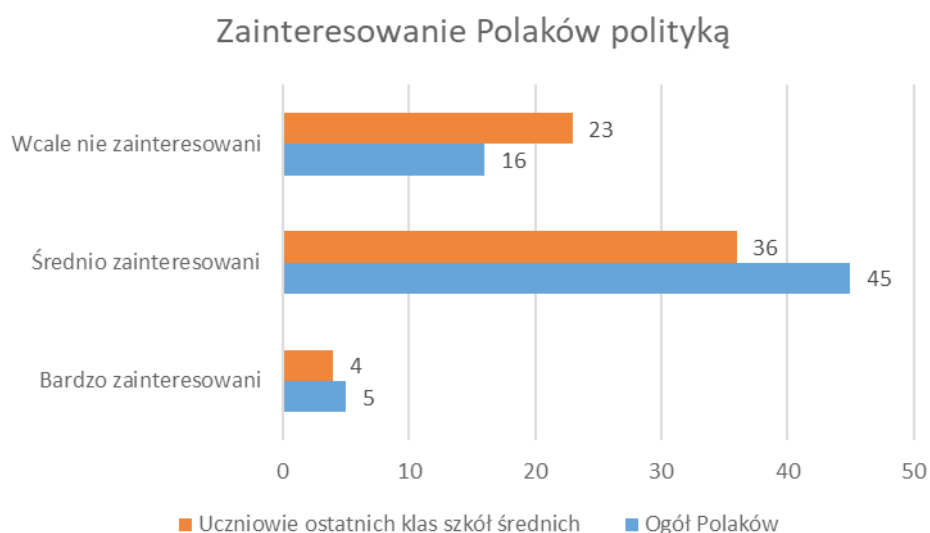
Paulina Wilk (ur. 1980) – dziennikarka, reportażystka, pisarka. Współpracowała z Super Expressem, Rzeczpospolitą i TVP Kultura. W 2012 r. otrzymała nagrodę Bursztynowego Motyla za książkę *Lalki w ogniu. Opowieści z Indii*, była też nominowana do Nagrody Literackiej Nike. Opublikowała m.in. *Znaki szczególne i Pojutrze. O miastach przyszłości*.

Elżbieta Ciżewska-Martyńska (ur. 1979) - socjolożka i historyczka idei, pracuje na Uniwersytecie Warszawskim. Laureatka Nagrody Prezesa Rady Ministrów oraz Narodowego Centrum Kultury za rozprawę doktorską. Autorka książki *Filozofia publiczna Solidarności*.

Ideowe postawy młodych Polaków. Wyniki badań

Postawy młodych Polaków wobec polityki nie różnią się radykalnie od postaw całego społeczeństwa. W obu grupach najwięcej osób deklaruje średnie zainteresowanie polityką. Wśród młodych ten odsetek wynosi 36 proc. i jest o 9 pkt. proc. niższy niż dla ogółu społeczeństwa. 23 proc. młodych ludzi wcale nie interesuje się polityką, podczas gdy wśród ogółu społeczeństwa ten wskaźnik wynosi 16 proc. Bardzo duże zainteresowanie polityką przejawia około 5 proc. respondentów.

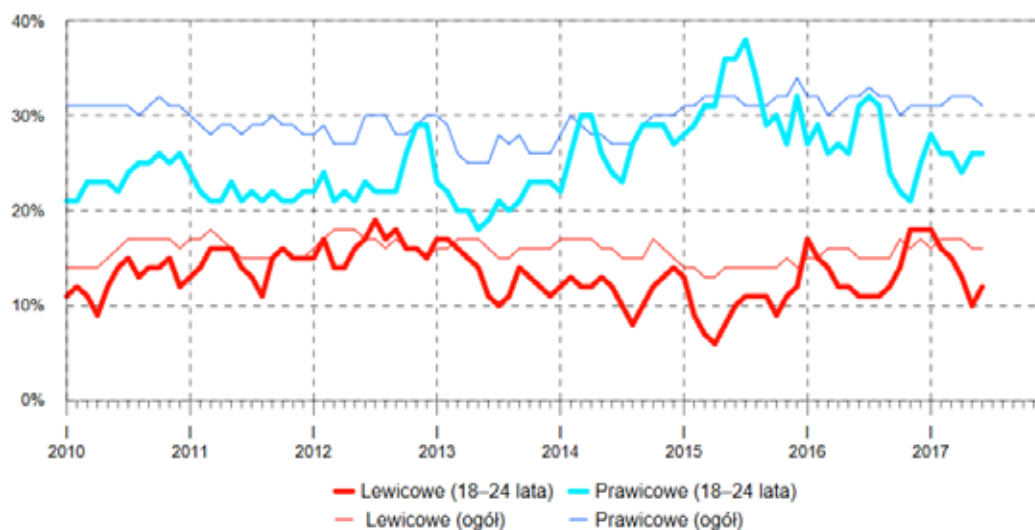
Źródło: CBOS, *Monolog, dialog czy kłótnia – Polaków rozmowy o polityce* (2017); KBPN, CBOS, *Młodzież 2016*

„Duże zainteresowanie polityką oznacza, że śledzi się wiadomości, czyta, komentuje, rozmawia. Natomiast jeśli ktoś interesuje się średnio, może pójdzie na wybory, a może nie.”

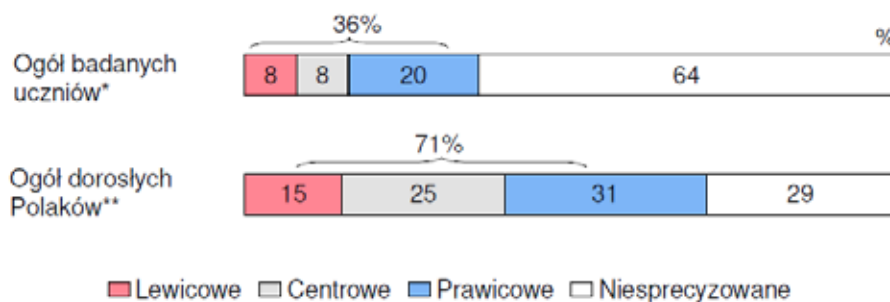
dr Elżbieta Cizewska-Martyńska

Badania pokazują, że w polskim społeczeństwie dominują poglądy prawicowe. W 2017 r. deklarowało je 31 proc. ogółu Polaków i 26 proc. młodych ludzi. Odsetek poglądów lewicowych jest o ok. 10 pkt. proc. niższy. Warto odnotować, że wśród maturzystów poglądy lewicowe są mniej popularne niż w grupie wiekowej 18-24 l.

RYS. 2. Deklarowane poglądy polityczne badanych w wieku od 18 do 24 lat na tle ogółu (trzymiesięczne centrowane średnie kroczące)

Rys. 29. Deklarowane poglądy polityczne ogółu badanych

* Badanie KBPN 2016

** Badanie CBOS „Aktualne problemy i wydarzenia” (319), 1–11 grudnia 2016 roku

Źródło: CBOS, *Czy młodzi Polacy są prawicowi?* (2017); KBPN, CBOS, *Młodzież 2016*

Popularność ruchów społeczno-ideowych w Polsce i na świecie

Według opinii Pauliny Wilk:

Pokolenie urodzone w Polsce około roku 1980 było rozczarowane polityką i politykami. W parlamencie nie widziało nikogo, kogo można by nazwać mężem stanu. Wchodząc w dorosłość przekonało się jednak, że bez sprawnych instytucji publicznych, takich jak szkoła, służba zdrowia trudno jest normalnie funkcjonować. Ruch narodowy potrafił wykorzystać i, chociażby retorycznie, „wstrzelić się” w to zapotrzebowanie.

Postawy konserwatywne stają się coraz popularniejsze wśród młodych ludzi nie tylko w Polsce czy w Europie, ale również w Japonii, Indiach czy Stanach Zjednoczonych. Ruchy konserwatywne dostarczają jednoznacznych odpowiedzi, pozwalających łatwo zrozumieć współczesny, bardzo złożony świat.

W krajach Zachodu, również w Polsce, miasta zdominowały zarówno krajobraz społeczny, jak i kulturowy. Tożsamość ludowa znajduje się w odwrocie.

Większość ludzi mieszka w miastach, a wieś zna jedynie z seriali telewizyjnych. Miejski styl życia staje się obowiązujący nie tylko w miastach, ale również na wsi.

Paulina Wilk

Podsumowanie

- Wszystkie główne ruchy ideowo-polityczne przyczyniły się do odzyskania przez Polskę niepodległości. Ich reprezentanci brali również czynny udział w obronie kraju podczas II wojny światowej.
- Aby odgrywać znaczniejszą rolę społeczną czy publiczną w rzeczywistości PRL działacze związani biograficznie lub ideowo z przedwojennymi ruchami ideowymi musieli zawierać czasem bardzo dyskusyjne kompromisy z władzą komunistyczną. Od połowy lat '70 mogli działać w opozycji demokratycznej.
- Ruchy ideowo-polityczne odcisnęły wyraźne piętno na postawach Polaków. Dzięki socjalistom i ludowcom ludzie z niższych warstw społecznych poczuli się obywatelami Polski. Narodowcy, czerpiąc czasem z tradycji konserwatywnej, krytycznie przypominali o obowiązkach patriotycznych.
- W działalności wszystkich ruchów ideowo-politycznych obok blasków są również czasem bardzo głębokie cienie. Socjaliści dopuścili się zamachu stanu. Narodowcy byli antysemitami, a niektórzy sympatyzowali z faszyzmem. Konserwatystów – tych XIX-wiecznych – oskarżano o kolaborację z państwami zaborczymi. Ludowcom nie udało się skutecznie rozwiązać podstawowej bolączki wsi – głodu ziemi.
- Współcześnie tradycje ruchów ideowo-politycznych bywają wykorzystywane w różnych celach i na różne sposoby. Ważne by czerpać z tych zasobów tradycji, z których możemy być dumni, a odrzucić te, które nie odpowiadają już na wyzwania dnia dzisiejszego.

Materiał opracowany na podstawie debaty z cyklu „**Rozmowy na 100-lecie. Wpływ nurtów ideowych i politycznych na postawy Polaków**” zorganizowanej przez Komitet Dialogu Społecznego 11 maja 2018 r. w Warszawie.

W debacie udział wzięli (na zdjęciach od lewej strony):

Arleta Zalewska (dziennikarka, reporterka TVN24), **dr Krzysztof Mazur** (Klub Jagielloński), **prof. Andrzej Friszke**, **prof. Aleksander Łuczak**, **prof. Aleksander Hall**, **Justyna Dźbik-Kluge** (dziennikarka, Radio ZET), **dr Elżbieta Ciżewska-Martyńska** (Uniwersytet Warszawski), **Paulina Wilk** (reportażystka i pisarka)

Partner debaty:

Organizator debaty:

Komitet Dialogu Społecznego Krajowej Izby Gospodarczej (KDS) jest centrum myśli, które ma na celu poprawę jakości życia w Polsce, a w szczególności poprawę wzajemnych relacji między pracodawcami, pracownikami oraz administracją rządową i samorządową.

Więcej o KDS na stronie: www.dialogkig.pl

Warszawa, 2018

